

ROZDZIAŁ I

Arbitraż z perspektywy rozwoju historycznego prawa międzynarodowego

§ 1. Wstęp*

Spory i konflikty są obecne w historii państw i narodów od zawsze. Towarzyszy im również przekonanie (wyrażane czasami tylko przez teoretyków, ale obecne również w praktyce), że powinny być one rozstrzygane pokojowo. Nie zaskakuje więc, że metody pokojowego rozstrzygania sporów pozostawały i nadal pozostają w centrum zainteresowania m.in. przedstawiciele doktryny prawa międzynarodowego. Wśród tych metod, historycznie rzecz ujmując, jedną z pierwszych była właśnie idea arbitrażu, rozumianego jako „rozstrzyganie sporów między państwami przez sędziów przez nie wybranych i na zasadzie poszanowania prawa”¹.

W tym kontekście zrozumiałe jest również, że arbitraż jest wymieniony jako jedna z metod pokojowego rozstrzygania sporów w art. 33 Karty Narodów Zjednoczonych (KNZ)²:

„Strony w sporze, którego dalsze trwanie może zagrażać utrzymaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, będą przede wszystkim dążyć do jego załatwienia w drodze rokowań, badań, pośrednictwa, koncyliacji, arbitrażu, rozstrzygnięcia sądowego, odwołania się do organów lub układów regionalnych, albo w drodze innych środków pokojowych według własnego wyboru”.

* Wszelkie poglądy wyrażone w niniejszym opracowaniu pochodzą wyłącznie od autora i nie mogą być utożsamiane ze stanowiskiem instytucji, w których jest on zatrudniony.

¹ Art. 37 Konwencji haskiej z 1907 r.

² W Dzienniku Ustaw, w tłumaczeniu na język polski, używa się pojęcia „rozjemstwa”, nie zaś „arbitrażu”. Na potrzeby niniejszego artykułu zastosowano jednak bardziej współczesne tłumaczenie angielskiego *arbitration* czy francuskiego *arbitrage*.

Niezależnie więc od tego, że to Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości jest „głównym organem sądowym Organizacji Narodów Zjednoczonych”³, to rozstrzyganie sporów poprzez odwołanie się do arbitrażu pozostaje istotną metodą ich załatwiania. Klasyczne podręczniki prawa międzynarodowego poświęcają jednak relatywnie mało miejsca arbitrażowi, a tym bardziej historii tej instytucji prawnej⁴. Zadaniem niniejszego opracowania jest właśnie przybliżenie historycznego rozwoju arbitrażu.

Należy podkreślić, że ramy niniejszego opracowania również nie pozwalają na pełne i wyczerpujące omówienie przedmiotowego zagadnienia. Niemniej jednak podjęto próbę jego analizy w sposób możliwie najbardziej kompleksowy. W tym celu przyjęto następującą strukturę pracy. W pierwszej kolejności zostaną podjęte kwestie dotyczące arbitrażu w okresie starożytności oraz średniowiecza (druga część artykułu). Następnie, uwaga zostanie zwrócona na kształtowanie się omawianej metody rozstrzygania sporów w XVIII oraz XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem prac prowadzących do powstania Stałego Trybunału Arbitrażowego (omówione, odpowiednio, w części trzeciej i czwartej rozdziału). Część piąta niniejszego opracowania prezentuje wnioski i ustalenia poczynione w toku wywodu.

Takie podejście jest tym bardziej uzasadnione, że w doktrynie prezentowany bywa pogląd, zgodnie z którym współczesny arbitraż ma swoje źródło właśnie w XVIII w., a wcześniejsze przypadki „arbitrażu” są z nim tożsame terminologicznie, lecz nie jakościowo. Dzieje się tak m.in. dlatego, że dawne przypadki sporów „arbitrażowych” nie zawsze były rozstrzygane na podstawie prawa (a raczej przez odwołanie do tego, co słuszne lub sprawiedliwe; jednak nawet jeśli spór był rozstrzygany w oparciu na podstawie prawa, dodatkowy problem wiąże się z ustaleniem, jakiego rodzaju było to prawo: lokalne, krajowe, czy może międzynarodowe⁵) oraz niekoniecznie przez sędziów (a np. zgromadzenia miast)⁶. Niemniej jednak, w celu zaprezentowania w sposób możliwie kompleksowy historycznego rozwoju arbitrażu, zasadne jest odnotowanie także owych wczesnych przypadków jego zastosowania⁷.

³ Art. 92 KNZ.

⁴ Zob. m.in.: *J. Crawford*, *Brownlie's Principles*, s. 719–720; *A. Cassese*, *International Law*, s. 281–282; *J. Merrills*, *The Means of Dispute Settlement*, s. 568–570; *W. Czaplinski*, *A. Wyrozumska*, *Prawo międzynarodowe publiczne*, zwłaszcza s. 825–828; *L. Ehrlich*, *Prawo narodów*, s. 325–334. Także podręcznik dotyczący *stricte* mechanizmów rozstrzygania sporów: *J. Merrills*, *International Dispute Settlement*, s. 83–115, nie poświęca prawie w ogóle miejsca historii arbitrażu.

⁵ Pomijając zagadnienie samego istnienia (lub nie) prawa międzynarodowego w starożytności i średniowieczu. Zob. na ten temat np.: *S. C. Neff*, *A Short History of International Law*, s. 32–34; *W. Preiser*, *History of International Law*, ust. 1–82. Najbardziej znana pozycja dotycząca tego zagadnienia to: *D. J. Bederman*, *International Law in Antiquity*, aczkolwiek nie dotyczy ona, co do zasady, arbitrażu. Zob. niżej przyp. 34.

⁶ Zob. np.: *C. G. Roelofsen*, *International Arbitration and Courts*, s. 151–153; *A. Clapham*, *Brierly's Law of Nations*, s. 410.

⁷ Część autorów istotnie odnotowuje, że arbitraż ma swoje źródło w starożytności, czasami wskazując także na jego pozaeuropejskie antecedencje. Najczęściej jednak uwagi te nie są rozwijane. Zob. np.: *T. D. Gill*, *Rosenne's World Court*, s. 1–2; *J. Kolasa*, *Stały Trybunał Arbitrażowy*, s. 47–48. Na wyróżnienie w tym zakresie zasługuje następująca pozycja: *M. Indlekofer*, *International Arbitration*, zwłaszcza s. 1–21, gdzie szeroko omawiana jest historia arbitrażu, także w starożytności i średniowieczu.

Mimo, że będą czynione wysiłki, aby podkreślić także współczesne znaczenie arbitrażu, to niniejsze opracowanie dotyczy okresu wyłącznie do 1945 r., a więc do sporządzenia Karty Narodów Zjednoczonych.

Wyjaśnienia wymaga również fakt, jak będzie rozumiane **pojęcie arbitrażu** w niniejszym opracowaniu co wyznacza zarazem jego zakres przedmiotowy. Jak już wynika to pośrednio z powyższych uwag, punktem wyjścia dla rozważań jest definicja przyjęta w Konwencji o pokojowym rozstrzygnięciu sporów międzynarodowych z 1907 r.⁸ Oznacza to, że arbitraż będzie rozumiany jako: (1) pokojowa metoda rozstrzygnięcia sporów (2) między państwami (3) przez sędziów pochodzących z wyboru tych państw (4) rozstrzygających na podstawie prawa⁹.

Powyższe elementy definiujące arbitraż wymagają dodatkowego komentarza. Po pierwsze, mają one charakter ahistoryczny. Opierają się na rozwiązaniach przyjętych w Konwencjach haskich z 1899 i 1907 r. (aczkolwiek do dziś uważa się je za odzwierciedlające istotę omawianego mechanizmu rozstrzygnięcia sporów¹⁰). Mimo to, jak już zaznaczono, w niniejszej pracy dokonana będzie charakterystyka daleko wcześniejszych przypadków arbitrażu, które siłą rzeczy będą miały odmienną naturę niż arbitraż XVIII- czy XIX-wieczny. Tym samym, wskazane powyżej elementy definicyjne stanowią zarówno punkt wyjścia dla niniejszych rozważań, jak również punkt końcowy, moment ukształtowania się najważniejszych cech arbitrażu, które są aktualne także w XXI w. Takie podejście pozwoli na ukazanie dynamiki rozwoju omawianej instytucji prawnej.

Po drugie, artykuł dotyczy wyłącznie **arbitrażu międzypaństwowego**. Tym samym, nie są w nim podejmowane zagadnienia dotyczące rozstrzygnięcia sporów gospodarczych o charakterze mieszanym, a więc zwłaszcza pomiędzy państwem a inwestorem¹¹.

Po trzecie wreszcie, należy wskazać, że celem niniejszej pracy nie jest również omówienie konkretnych problemów podejmowanych w poszczególnych sporach arbitrażowych. Wybrane z nich są naturalnie omawiane, ale tylko w zakresie, w jakim jest to konieczne dla zrozumienia instytucji arbitrażu i jej rozwoju. Podobnie, nie są analizowane klauzule arbitrażowe w umowach dwu- oraz wielostronnych.

⁸ Por. wyżej przyp. 2. Analogiczną definicję zawiera również, w art. 15, Konwencja o pokojowym rozstrzygnięciu sporów międzynarodowych, sporządzona w Hadze 29.7.1899 r. (informacje dotyczące Konwencji dostępne na stronie depozytariusza, Rządu Królestwa Niderlandów: <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/002330>).

⁹ Konwencja haska z 1907 r. podkreśla również (art. 37 akapit 2), że zastosowanie arbitrażu pociąga za sobą obowiązek poddania się z dobrą wiarą wyrokowi.

¹⁰ Zob. np. *J. Merrills*, *The Means of Dispute Settlement*, s. 568; tenże, *International Dispute Settlement*, s. 83; *A. Cassese*, *International Law*, s. 281.

¹¹ Więcej na ten temat zob. np.: *A. F. Lowenfeld*, *International Economic Law*, zwłaszcza s. 496–511 oraz 536–541; *M. Jeżewski*, *Międzynarodowe prawo inwestycyjne*, s. 423 i n.

§ 2. Antecedencje: arbitraż w starożytności i średniowieczu

I. Starożytna Grecja

Pomijając ewentualne odwołania do arbitrażu przez bogów greckich (np. spór Ateny i Posejдона, rozstrzygany przez Zeusa, o wyspę Eginę)¹², starożytna Grecja była świadkiem postępowań arbitrażowych między książętami, państwami oraz miastami-państwami. Jednym z pierwszych sporów rozstrzyganych w ten sposób, odnotowywanych zgodnie przez historyków, był ten pomiędzy Andros (Archipelag Cyklady) i Chalcis z 650 r. p.n.e., dotyczący opuszczonego miasta Akanthos, a przekazany do decyzji miastom Paros, Samos oraz Erythraj¹³. Do innych znanych postępowań arbitrażowych należy zaliczyć: spór *Ateny v. Mytelina* rozstrzygany przez Periandra (tyran Koryntu) ok. 600 r. p.n.e., dotyczący twierdzy Sigejon strzegącej przejścia przez Cieśninę Dardanele (wtedy: Hellespont) oraz spór *Ateny v. Megara* rozstrzygany przez trybuna Salaminy również ok. 600 r. p.n.e.¹⁴ Generalnie, *W. L. Westermann* odnotowuje sześć niewątpliwych prób (udanych lub nie) wszczęcia postępowania arbitrażowego w VII i VI w. p.n.e.¹⁵

W późniejszym okresie (I połowa V w. p.n.e.) arbitraż, przynajmniej w świecie greckim, był rzadszy. Być może stało się tak z uwagi na konieczność zjednoczenia się przeciwko wspólnym wrogom. Można jednak odnotować spór *Korynt v. Korfu* rozstrzygany przez Temistoklesa, dotyczący kolonii w Leukadzie, ok. 480 r. p.n.e.¹⁶ W drugiej połowie V w. p.n.e. większość postępowań arbitrażowych wiąże się z wojną peloponeską (460–445 r. p.n.e.). Niewątpliwie do najważniejszych dla omawianego zagadnienia wydarzeń było zawarcie klauzuli arbitrażowej w traktacie pokojowym zawartym pomiędzy Atenami i Spartą w 445 r. p.n.e. Klauzula ta była ponowiona w traktacie pokojowym zawartym przez Nikiasza w 421 r. p.n.e.¹⁷ Jak jednak wiadomo, pokój ten został zerwany, a do postępowań arbitrażowych nigdy nie doszło¹⁸. Tym niemniej warto podkreślić, że instytucja klauzuli arbitrażowej w traktatach (pokojowych) przetrwała. Przykładowo, zawierała ją również traktat między Spartą oraz Argos z 418 r. p.n.e.¹⁹

W okresie po wojnie peloponeskiej warunki polityczne były sprzyjające dla arbitrażu (względna równowaga sił między *polis*). W IV w. p.n.e. doszło do ok. 15 postępowań, z których aż 12 zakończyło się wydaniem decyzji, która (przynajmniej

¹² *M. Indlekofer*, *International Arbitration*, s. 11.

¹³ *H. S. Fraser*, *A Sketch of the History of International Arbitration*, s. 186.

¹⁴ Oba spory odnotowywane przez: *Ch. F. Amerasinghe*, *International Arbitral Jurisdiction*, s. 4 oraz *W. L. Westermann*, *Arbitration in Antiquity*, s. 199–200.

¹⁵ *W. L. Westermann*, *Arbitration in Antiquity*, s. 200.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *W. L. Westermann*, *Arbitration in Antiquity*, s. 200; *M. Indlekofer*, *International Arbitration*, s. 11; *Ch. F. Amerasinghe*, *International Arbitral Jurisdiction*, s. 5; *H. S. Fraser*, *A Sketch of the History of International Arbitration*, s. 186.

¹⁸ *Ch. F. Amerasinghe*, *International Arbitral Jurisdiction*, s. 5, wskazuje, że żaden arbiter nie był zdolny do podjęcia się takiego zadania, biorąc pod uwagę, że zwaśnione strony były największymi potęgami Hellady.

¹⁹ *M. Indlekofer*, *International Arbitration*, s. 12.

przez pewien czas) była respektowana przez strony²⁰. Do szczególnie znanych należy spór między Atenami a Delos dotyczący prawa do administrowania świątynią Apolla w Delos. Z drugiej jednak strony, w omawianym okresie zdarzały się również sytuacje odmowy wszczęcia arbitrażu. Przykładowo, Sparta nie zgodziła się na postępowanie rozjemcze zaproponowane przez Teby po bitwie pod Leuktrami (371 r. p.n.e.), a Ateny odrzuciły ofertę arbitrażu Filipa II Macedońskiego w sprawie *ustalenia władania nad wyspą Halonesus*²¹.

Z kolei w okresie między 300 a 100 r. p.n.e. doszło do ok. 46 postępowań arbitrażowych, prawie zawsze dotyczących sporów granicznych²².

Jeśli chodzi o **zakres przedmiotowy sporów**, użyteczne jest odwołanie się do opinii *W. L. Westermanna*. Wskazuje on mianowicie, że można wyróżnić pięć podstawowych kategorii współcześnie prowadzonych sporów arbitrażowych²³:

- 1) spory graniczne;
- 2) spory dotyczące ustalenia wysokości odszkodowania związane z zajęciem własności;
- 3) spory dotyczące ustalenia wysokości odszkodowania związane z zniszczeniem własności lub utratą życia ludzi;
- 4) spory dotyczące terytorium i sposobów korzystania z niego (w tym dotyczące korzystania z zasobów wodnych czy rybołówczych);
- 5) spory dotyczące interpretacji traktatów – to praktycznie wszystkie z nich, poza kategorią 3, można również odnaleźć w postępowaniach arbitrażowych prowadzonych w czasach antycznych.

W przeważającej jednak większości spory te można określić jako spory o terytorium czy spory graniczne.

Proceduralnie rzecz ujmując, postępowanie arbitrażowe było wszczynane na mocy zgody obu stron sporu. Na tej podstawie był wyłaniany arbiter/arbitrzy²⁴.

W odniesieniu natomiast do samej **instytucji arbitra**, to początkowo spory były kierowane do indywidualnej osoby, najczęściej obywatela greckiego, o uznanej reputacji. W późniejszym okresie spory arbitrażowe były rozstrzygane przez innego władcę, inne państwo-miasto lub powoływany był skład *ad hoc*²⁵. W takich sytuacjach liczba członków składu arbitrażowego, o ile udało się ją współcześnie zrekonstruować, wynosiła od 2 do 5. W sytuacjach gdy całe miasto było wyznaczone na arbitra, liczba członków mogła być zdecydowanie większa, gdyż w takiej sytuacji całe zgromadze-

²⁰ *W. L. Westermann*, *Arbitration in Antiquity*, s. 201.

²¹ *H. S. Fraser*, *A Sketch of the History of International Arbitration*, s. 187.

²² *W. L. Westermann*, *Arbitration in Antiquity*, s. 201; *H. S. Fraser*, *A Sketch of the History of International Arbitration*, s. 187.

²³ Podkreślić należy, że opracowanie *W. L. Westermanna* powstało na początku XX w.

²⁴ *W. L. Westermann*, *Arbitration in Antiquity*, s. 203; *G. B. Born*, *International Arbitration*, s. 3 podaje również, że, podobnie jak dziś, w postępowaniu była część ustna, kiedy to strony działały poprzez swoich przedstawicieli (agentów). Przedstawiali oni również dokumenty na piśmie oraz powoływali świadków. *Infra*.

²⁵ *M. Indlekofer*, *International Arbitration*, s. 12; *H. S. Fraser*, *A Sketch of the History of International Arbitration*, s. 187–188.

nie czy senat miasta wydawał decyzję²⁶. Co ciekawe, spory były rzadko kierowane do wyroczni delfickiej lub Amifiktonii Delfickiej²⁷. Wreszcie, podkreślenia wymaga fakt, że starano się wówczas, podobnie jak ma to miejsce dzisiaj, zapewnić **bezstronność** (alternatywnie: równowagę wpływów) składu arbitrow²⁸.

Reasumując, można uznać, że arbitraż był relatywnie często obecny w życiu politycznym starożytnej Grecji. Co więcej, jeśli już dochodziło do takiego postępowania, strony najczęściej przestrzegały decyzji kończącej spór²⁹. Niemniej, nie ulega wątpliwości, że **ówczesny arbitraż różnił się istotnie od dzisiejszych postępowań rozjemczych**.

Po pierwsze, podkreślić należy, że struktura polityczno-prawna społeczności antycznej była odmienna od dzisiejszej. Nie można mówić o istnieniu wówczas państw (w dzisiejszym ich rozumieniu) oraz, tym bardziej, o zasadzie suwerennej ich równości. Podobnie, użycie siły nie było bynajmniej nielegalną praktyką. Stąd, z pewnością nie można charakteryzować starożytnych postępowań arbitrażowych jako klasycznych, międzypaństwowych sporów. Były to raczej postępowania *ad hoc*, do których dochodziło w zależności od układu sił politycznych oraz militarnych³⁰.

Naturalnie, po drugie, nie było też zinstytucjonalizowanej formuły arbitrażu (na podobieństwo dzisiejszego Stałego Trybunału Arbitrażowego) czy ujednoczonej procedury postępowania³¹. Ponadto, postępowania arbitrażowe były nieregularne i trudno je traktować jako integralną część ogólniejszego systemu rozstrzygania sporów³².

Po trzecie, nie jest w pełni jasne, na jakiej podstawie zapadały rozstrzygnięcia, aczkolwiek na pewno nie były oparte na prawie międzynarodowym³³. W istocie, relatywnie mało wiemy na ten temat, ale na podstawie istniejących źródeł można stwierdzić, że decyzje arbitrażowe zapadały raczej na podstawie rozważań polityczno-religijnych oraz poczucia tego, co słuszne i sprawiedliwe w danej sprawie³⁴.

Stąd też, po czwarte, dość często wskazuje się, że mimo użycia samego pojęcia „arbitrażu”, postępowania rozjemcze w omawianym okresie zbliżały się często do współczesnej mediacji³⁵.

²⁶ W. L. Westermann, *Arbitration in Antiquity*, s. 203–204; M. Indlekofer, *International Arbitration*, s. 12–13; G. B. Born, *International Arbitration*, s. 3. Ostatni cytowany autor podaje przypadki, kiedy skład „arbitrażowy” liczył od 200 do 600 członków, aczkolwiek komentuje w tym zakresie, że zbliżało to tę instytucję raczej do roli *quasi*-legislacyjnej niż sądowniczej.

²⁷ W. L. Westermann podaje tylko dwa przykłady takich sytuacji: spór Koryntu i Korkyry (dzisiejsze Korfu) (aczkolwiek Korynt nie zgodził się na to postępowanie arbitrażowe) oraz spór Kyme z Klazomenaj ok. 383 r. p.n.e. (rozstrzygany przez Pytę). W. L. Westermann, *Arbitration in Antiquity*, s. 204.

²⁸ M. Indlekofer, *International Arbitration*, s. 12.

²⁹ H. S. Fraser, *A Sketch of the History of International Arbitration*, s. 187 i 189.

³⁰ M. Indlekofer, *International Arbitration*, s. 12–13. Por. T. H. Widlak, *Wspólnota międzynarodowa*, s. 47–53.

³¹ W. L. Westermann, *Arbitration in Antiquity*, s. 204.

³² Ch. H. Brower II, *Arbitration*, ust. 10.

³³ Por. wyżej przyp. 6. Zob. też T. D. Gill, *Rosenne's World Court*, s. 1.

³⁴ M. Indlekofer, *International Arbitration*, s. 13; Ch. F. Amerasinghe, *International Arbitral Jurisdiction*, s. 4–5.

³⁵ M. Indlekofer, *International Arbitration*, s. 13; Ch. H. Brower II, *Arbitration*, ust. 10–11.

Nie ulega jednak wątpliwości, że podstawowa idea „arbitrażu”, rozumianego jako rozstrzygnięcie sporu przez podmiot trzeci, bezstronny, była dość silnie zakorzeniona w Grecji. Dodatkowo, już wówczas posługiwano się instytucją klauzuli arbitrażowej w traktatach (zwłaszcza pokojowych).

II. Starożytny Rzym

Mimo że w starożytnej Grecji arbitraż był relatywnie często formułą rozstrzygnięcia sporów, jej popularność nie rozwinęła się w czasach *Pax Romana*³⁶. Wynika to w szczególności z innej struktury i celów imperium rzymskiego. W swoim założeniu miało ono być imperium uniwersalnym i w pierwszej kolejności było zorientowane na podbój i podporządkowanie kolejnych terytoriów. W konsekwencji, Rzym nie traktował innych podmiotów jako równych sobie, co wyjaśnia zapewne fakt, że Imperium Rzymskie nigdy nie było stroną postępowania arbitrażowego³⁷.

Z drugiej strony, rzymski Senat działał okazjonalnie jako arbiter w postępowaniach rozjemczych, zwłaszcza ok. II w p.n.e.³⁸ Niemniej jednak, pokój i rozstrzygnięcie sporów w czasach *Pax Romana* było raczej zapewniane przez narzucenie woli Imperium. Nawet jeśli przybierało to formę „arbitrażu”, nie miało to wiele wspólnego z rozstrzygnięciem, u podstawy którego leżała zgodna wola równych sobie podmiotów.

III. Średniowiecze

W zależności od okresu i regionu, arbitraż w średniowieczu był dość rozpowszechnioną metodą rozstrzygnięcia sporów. Sięgano do niej zwłaszcza między XII a XV w. Wcześniej raczej nie występował. Z kolei koniec średniowiecza, czyli wiek XV, ale także XVI, charakteryzowały się spadkiem zainteresowania rozstrzygnięciem sporów w postępowaniach arbitrażowych. Początkowo szczególnie często wszczynali je miasta-państwa włoskie lub włoscy władcy, a także kantony szwajcarskie³⁹. Następnie stał się popularny m.in. w (dzisiejszej) południowej Francji oraz Niemczech⁴⁰.

Dla zrozumienia idei arbitrażu w wiekach średnich konieczne jest odwołanie się do koncepcji *Res Publica Christiana*⁴¹ oraz przyjęcia swojego rodzaju dwuwładzy:

³⁶ Aczkolwiek Rzymianie znali osiągnięcia Greków w tej dziedzinie: *W. L. Westermann*, Arbitration in Antiquity, s. 206.

³⁷ *W. L. Westermann*, Arbitration in Antiquity, s. 207; *M. Indlekofer*, International Arbitration, s. 13. *H. S. Fraser* wskazuje także na inne czynniki w tym kontekście, jak: (1) znaczne różnice etniczne na Półwyspie Apenińskim (większe niż w świecie greckim), (2) brak tak intensywnego handlu morskiego lub lądowego pomiędzy poszczególnymi częściami Półwyspu, z uwagi na jego topografię; oraz (3) brak „jednoczących sił społecznych”. *H. S. Fraser*, A Sketch of the History of International Arbitration, s. 189.

³⁸ *W. L. Westermann*, Arbitration in Antiquity, s. 207.

³⁹ *Ch. F. Amerasinghe*, International Arbitral Jurisdiction, s. 5; *H. S. Fraser*, A Sketch of the History of International Arbitration, s. 191.

⁴⁰ *M. Indlekofer*, International Arbitration, s. 16; *H. S. Fraser*, A Sketch of the History of International Arbitration, s. 192, wskazuje z kolei, że tak jak arbitraż był popularny w Niemczech i Włoszech, to w państwach bałtyckich i generalnie „dalekiej Północy” (ang. *far north*) – już nie.

⁴¹ Zob. *T. H. Widlak*, Wspólnota międzynarodowa, s. 56.

papieskiej w sferze religijnej oraz cesarskiej w sprawach doczesnych. Widoczne to będzie zarówno jeśli chodzi o dobór arbitrów, ale także w zakresie stosowanego prawa.

Reprezentatywny przegląd ważniejszych postępowań arbitrażowych w średniowieczu daje W. G. Grewe⁴². Warto tu przytoczyć jego ustalenia:

Tabela 1. Wybór na podstawie: *W. G. Grewe, The Epochs of International Law*, s. 98–99.

Data arbitrażu	Arbiter	Strony toczące spór
1244	Parlament Paryża	Cesarz Fryderyk II <i>v.</i> Papież Innocenty IV
1276	Karol I d'Anjou (Andegawski)	Królowie Węgier i Czech
1285	Król Magnus (Szwecja)	Król Danii <i>v.</i> Król Norwegii
1285	Król Magnus (Szwecja)	Król Eryk (Norwegia) <i>v.</i> miasta hanzeatyczne: Lubeka, Rostok, Wismar, Stralsund, Greifswald, Visby oraz Ryga
1355	Król Jan (Czechy) oraz Król Karol (Węgry)	Król Kazimierz Wielki (Polska) <i>v.</i> Zakon Krzyżacki
1343	Arcybiskup Lund (na czele składu arbitrażowego składającego się z 24 arbitrów)	Król Waldemar III (Dania) <i>v.</i> Król Magnus (Szwecja i Norwegia)
1368	Król Karol V (Francja)	Król Kastylii i Leonu <i>v.</i> Król Aragonii
1435	Margrabia Este oraz dwóch kardynałów	Republika Florencji, Wenecji oraz Papież Eugeniusz IV <i>v.</i> Książę Mediolanu
1463	Król Ludwik XI (Francja)	Król Kastylii <i>v.</i> Król Aragonii
1475	Król Ludwik XI (Francja)	Zygmunt Habsburg (Austria) <i>v.</i> Konfederacja Szwajcarska
1475	Komisja złożona z czterech członków	Król Ludwik XI (Francja) <i>v.</i> Król Edward IV (Anglia)

Jak można zaobserwować na podstawie przywołanych powyżej danych, **arbitrami** byli nierzadko władcy poszczególnych państw. Niemniej jednak pojawiały się także komisje złożone z kilku osób, najczęściej władców świeckich i duchownych. Odnotać należy przykładowy spór rozstrzygany przez parlament paryski, który był szczególnie znany ze swoich decyzji arbitrażowych⁴³. Poza jednak powyżej wymienionymi, na arbitrów mogły być powoływane uniwersytety⁴⁴, znane osoby o szczególnie uznanej

⁴² *W. G. Grewe, The Epochs of International Law*, s. 98–99.

⁴³ *W. G. Grewe, The Epochs of International Law*, s. 100; *C. G. Roelofsen, International Arbitration and Courts*, s. 152.

⁴⁴ *H. S. Fraser, A Sketch of the History of International Arbitration*, s. 194, podaje, że szczególnie respektowane były szkoły prawa w Bolonii, Perugii oraz Padwie.

reputacji czy duchowni różnego szczebla. Często skład był mieszany, ale – w odróżnieniu od dzisiejszej praktyki – składał się raczej z parzystej liczby arbitrów⁴⁵.

Nie można nie wskazać w tym kontekście, że na arbitra mógł być naturalnie wyznaczony papież lub Cesarz Rzymski⁴⁶. W istocie, niektórzy władcy zasiadający na tronie Piotrowym [Aleksander III (XII w.), Innocenty III (XII/XIII w.), Bonifacy VIII (XIII w.)] usiłowali, choć raczej bez sukcesu, wprowadzić system obowiązkowego arbitrażu przed papieżem. Niemniej jednak, okazjonalnie dochodziło do rozstrzygnięcia sporu (między władcami chrześcijańskimi) przez papieża. Można tu wskazać na spór Filipa Augusta z Janem bez Ziemi, Królem Anglii, rozstrzygany w 1203 r. przez Innocentego III. Ciekawy jest również przypadek Bonifacego VIII, który wezwał Filipa IV i Edwarda I w 1296 r., aby rozstrzygnąć ich spór. Władcy ci zawarli wprawdzie w 1298 r. traktat przekazujący spór do arbitrażu przez papieża, ale zaznaczając zarazem, że czynią tak nie z uwagi na jego urząd, ale jego osobę. Widoczna więc była niechęć, aby uznać generalną kompetencję papieża do rozstrzygania sporów między władcami chrześcijańskimi⁴⁷.

Podkreślenia wymaga fakt, że **procedura** poddawania sporu pod arbitraż w średniowieczu była dość jednolita. Opierała się ona na zgodzie stron sporu wyrażanej w porozumieniu dotyczącym *stricte* danego sporu lub w klauzuli arbitrażowej w ogólniejszym traktacie (np. pokojowym)⁴⁸. Taka umowa określała strony sporu, arbitra/arbitrów, przedmiot sporu oraz przyrzeczenie wykonania decyzji. Takie przyrzeczenie było często zabezpieczone dodatkowymi gwarancjami trojakiego rodzaju:

- 1) przysięga, często też opatrzona dodatkowymi sankcjami „religijnymi” w przypadku jej niedotrzymania;
- 2) wpłata kaucji lub wniesienie innego rodzaju zabezpieczenia wykonania decyzji arbitrażowej⁴⁹;
- 3) gwarancja strony trzeciej, władcy, który miał stać na straży wykonania decyzji arbitrażowej⁵⁰.

W sytuacji gdy spór był rozstrzygany przez komisję arbitrażową i nie mogła ona osiągnąć konsensu, wyłaniano, poprzez losowanie, superarbitra lub, w przypadku parzystej liczby arbitrów, decyzję podejmowano przez głosowanie większościowe⁵¹.

⁴⁵ H. S. Fraser, A Sketch of the History of International Arbitration, s. 194.

⁴⁶ Wskazuje się tu np. arbitraż Cesarza Zygmunta z 1412 r. (w Ofen) między Królem Polski a Zakonem Krzyżackim dotyczący interpretacji Pokoju toruńskiego z 1411 r. Zob. W. G. Grewe, The Epochs of International Law, s. 95.

⁴⁷ W. G. Grewe, The Epochs of International Law, s. 94.

⁴⁸ H. S. Fraser, A Sketch of the History of International Arbitration, s. 192; M. Indlekofer, International Arbitration, s. 17–18.

⁴⁹ Np. Król Anglii, rozstrzygając w 1177 r. spór między Kastylią i Nawarrą, zajął po 4 zamki każdej ze stron do czasu wykonania jego decyzji. Z kolei wykonanie decyzji Króla Szwecji w postępowaniu między Królem Norwegii a miastami hanzeatyckimi z 1285 r. było zabezpieczone wpłatą 20 000 srebrnych monet. W. G. Grewe, The Epochs of International Law, s. 103.

⁵⁰ W. G. Grewe, The Epochs of International Law, s. 100–103.

⁵¹ Por. wyżej przyp. 46 i tekst mu towarzyszący. Informacje za: W. G. Grewe, The Epochs of International Law, s. 102–103.

Jeśli chodzi o **prawo, na podstawie którego rozstrzygano spór**, to nie jest możliwa pełna rekonstrukcja systemu prawnego istniejącego w wiekach średnich⁵². Podkreślić jednak trzeba, że precyzyjne rozróżnienie na prawo prywatne, publiczne i międzynarodowe nie jest możliwe. Ówczesne panujące stosunki feudalne powodowały, że sfera prywatna i publiczna przenikały się wzajemnie⁵³. Należy jednak stwierdzić, że arbiter czy skład arbitrażowy opierali swoją decyzję na prawie mającym zastosowanie do danej sytuacji. Mogło to więc być prawo wynikające ze zwyczaju czy traktatu (który zawierał klauzulę arbitrażową). Stosowano również *ius gentium*, prawo kanoniczne, a także prawo rzymskie, które, zwłaszcza w początkowym okresie średniowiecza, pozostawało wpływowo⁵⁴.

Wreszcie, podobnie jak w przypadku starożytności, nie zawsze możliwe jest **rozróżnienie mediacji i arbitrażu**. Wyróżnia się jednak dwa główne sposoby postępowania, czasami określone w klauzuli kompromisowej. Strony mogły wybrać postępowanie *per amorem*, *per concordiam* lub *per transactionem* – z jednej strony lub postępowanie *per sententiam* lub *per iudicium* – z drugiej. Pierwsza kategoria postępowania (*arbitratio* lub *compositio*) była raczej zbliżona do współczesnej mediacji. Druga (zwana *arbitrium*), istotnie przypomina dzisiejszy arbitraż⁵⁵.

Począwszy od XV w., arbitraż był stopniowo coraz rzadszym zjawiskiem, aby w XVI w. prawie całkowicie zaniknąć. Skala tego zjawiska jest jednak różnie oceniana. *W. L. Grewe* wskazuje na szybki i głęboki upadek znaczenia instytucji arbitrażu, podczas gdy np. *C. G. Roelofsen*, nie kwestionując samej tendencji spadkowej, nie postrzega jej jednak tak jednoznacznie⁵⁶.

Przyczyny zaistnienia omawianej tendencji są jednak dość zgodnie oceniane. Wskazuje się w tym kontekście na wzrost znaczenia kształtujących się suwerennych państw narodowych oraz wykształcanie się coraz sprawniejszych i bardziej efektywnych aparatów sądowych w ramach tych państw. Równolegle eliminowane jest „prywatne” użycie siły zbrojnej. W rezultacie zanikają główne (w stuleciach poprzedzających) przesłanki odwoływania się do postępowań arbitrażowych. Wprawdzie należy odnotować, że w traktatach nadal pojawiają się klauzule arbitrażowe (znamiennym przykładem są tu traktaty pokojowe kończące wojnę 30-letnią⁵⁷), lecz w praktyce nie są wykorzystywane⁵⁸. Jak wskazuje jeden z autorów, to paradoksalnie sukces Traktatów

⁵² Zob. na ten temat: *W. G. Grewe*, *The Epochs of International Law*, s. 83–91; *S. C. Neff*, *A Short History of International Law*, s. 34–37. Jak wskazuje ten ostatni autor, w okresie średniowiecza nie występowała silna tendencja myślenia, że jakiegokolwiek rodzaj prawa stosuje się szczególnie do stosunków międzynarodowych jako takich. Por. uwagi w § 4, pkt II.

⁵³ *M. Indlekofer*, *International Arbitration*, s. 17.

⁵⁴ *Ch. F. Amerasinghe*, *International Arbitral Jurisdiction*, s. 5; *W. G. Grewe*, *The Epochs of International Law*, s. 103; *T. H. Widlak*, *Wspólnota międzynarodowa*, s. 57.

⁵⁵ *W. G. Grewe*, *The Epochs of International Law*, s. 100; *M. Indlekofer*, *International Arbitration*, s. 18; *G. B. Born*, *International Arbitration*, s. 4; *C. G. Roelofsen*, *International Arbitration and Courts*, s. 152; *H. S. Fraser*, *A Sketch of the History of International Arbitration*, s. 195.

⁵⁶ Zob., odpowiednio, *W. G. Grewe*, *The Epochs of International Law*, s. 104 oraz *C. G. Roelofsen*, *International Arbitration and Courts*, s. 152.

⁵⁷ Związczą Traktat pokojowy z 24.10.1648 r. zawarty w Münster.

⁵⁸ *W. G. Grewe*, *The Epochs of International Law*, s. 104; *C. G. Roelofsen*, *International Arbitration and Courts*, s. 152; *M. Indlekofer*, *International Arbitration*, s. 18.